

Sakristian i

Västerhaninge kyrka

Byggnadsarkeologisk dokumentation samt antikvarisk kontroll
i samband med arbeten i sakristian, Västerhaninge kyrka,
Västerhaninge socken, Haninge kommun, Södermanland

Anders Jonsson
Rapport 2005:9

Sakristian i

Västerhaninge kyrka

Byggnadsarkeologisk dokumentation samt antikvarisk kontroll
i samband med arbeten i sakristian, Västerhaninge kyrka,
Västerhaninge socken, Haninge kommun, Södermanland

Anders Jonsson
Rapport 2005:9

Rapporten finns i PDF-format på adressen
<http://stockholms.lans.museum>

 STOCKHOLMS LÄNS MUSEUM

Sickla Industriväg 5B
131 34 Nacka
Vx: 08-586 194 00 Fax: 08-32 32 72
Hemsida: <http://stockholms.lans.museum>

© Stockholms läns museum
Produktion: Stockholms läns museum
Redaktionell bearbetning: Åsa Lundström
Planer, profiler och foto: Anders Jonsson

Allmänt kartmaterial: Lantmäteriverket. Medgivande 97.0133
Stockholm 2005

Innehåll

Sammanfattning	7
Bakgrund	8
Kort historik kring kyrkan	9
Målsättning och metod	9
Resultat	11
Murverksdokumentation	11
Skelettnedgrävning	11
Källaren	13
Diskussion och tolkning	14
Referenser	16
Tekniska och administrativa uppgifter	16
Referenser	8
Tekniska och administrativa uppgifter	9

Bilagor

1. 14C-analys	17
2. Planer och profiler	18
3. Tegel från den raserade trappan	22

Figurförteckning

Fig 1. Blå kartan med läget för Västerhaninge kyrka markerat	6
Fig 2. Västerhaninge kyrka	8
Fig 3. Fotografier av källaren under sakristian tagna av Västerhaninge byggnadsnämnd 1965-66	8
Fig 4. Plan över Västerhaninge kyrka med schaktet i sakristians golvplan markerat	10
Fig 5. Skelettet med skallen under sakristians grundmur	12
Fig 6. Källartrappan före raset	13

Fig 1. Blå kartan med läget för Västerhaninge kyrka markerat. Skala 1:100 000.

Sammanfattning

Stockholms läns museum utförde hösten 2004 en byggnadsarkeologisk dokumentation och antikvarisk kontroll vid sakristian i Västerhaninge kyrka, Haninge kommun, Södermanland. Uppdraget föranleddes av att församlingen i anslutning till en pågående kyrkorestaurering önskade öppna en sedan 1960-talet igenlagd källare, belägen under sakristians golv. I avsikt att lokalisera nedgången till källaren hade församlingen - utan arkeologisk medverkan - grävt ett schakt i sakristians sydvästra hörn. Schaktet visade sig inte frilägga nedgången till källaren utan hamnade istället mellan källaren och koret/sakristians grundmurar.

Länsmuseets uppdrag bestod dels i en byggnadsarkeologisk dokumentation av de grundmurar som redan frilagts, dels i en antikvarisk kontroll av vidare arbeten i syfte att frilägga nämnda källarnedgång.

Korets och sakristians grundmurar visade sig vara kallmurade och bestå av obearbetad natursten av mycket varierande storlek. Korets grundmur hade ett djup under sakristians nuvarande golvnivå på ca 1,4 meter, medan motsvarande djup för sakristians grundmur var ca 1,2 meter. Korets grundmur var mot norr ca 0,25 meter bredare än den ovanpå stående kormuren, medan sakristians grundmur låg vertikalt i linje med den ovanpå stående sakristiemuren. Skarven mellan de båda grundmurarna kan närmast beskrivas som en stötfog och murarnas stenar låg alltså inte i förband med varandra.

När schaktets botten och väggar rensades från lös sand, framkom det i dess västra del en delvis mycket välbevarad skelettnedgrävning. Skelettets överkropp var helt bevarad, medan skelettets nedre del helt hade grävts bort – förmodligen i samband med att det här aktuella schaktet togs upp. Skelettets kranium stack in under sakristians västra grundmur och skelettnedgrävningen tolkas följaktligen som äldre än sakristians murar. De delar som fanns kvar av skelettet omgavs av en tydlig mörkfärgning och särskilt utmed skelettets södra sida konstaterades en prydlig rad med multnande trä. Mörkfärgningen och träresterna tolkas som spår efter en smal tråkista. Gravens läge och skelettets armställning antydde en tidigmedeltida datering och det träprov som skickades in för ¹⁴C-datering motsäger inte en dylik tidig datering.

I samband med att friläggandet av källarnedgången planerades, konsulterades en konstruktör för att bedöma källarens hållfasthet. Trots vidtagna försiktighetsåtgärder inträffade på ett tidigt stadium ett ras i källartrappans övre del. Raset skedde i samband med att förberedande arbeten utfördes i sakristian utan närvaro av antikvarisk kontrollant. Efter det att skadorna besiktigats och frågan diskuterats med länsstyrelsen, tog församlingen beslutet att avbryta öppnandet av den igenlagda källaren. Länsmuseets avslutande del av uppdraget övergick därmed från en sedvanlig antikvarisk kontroll till en dokumentation och uppmärkning av de tegelstenar som ingått i det raserade partiet av källartrappan. Detta i syfte att underlätta en eventuell framtida rekonstruktion av källartrappan.

Fig 2. Västerhaninge kyrka

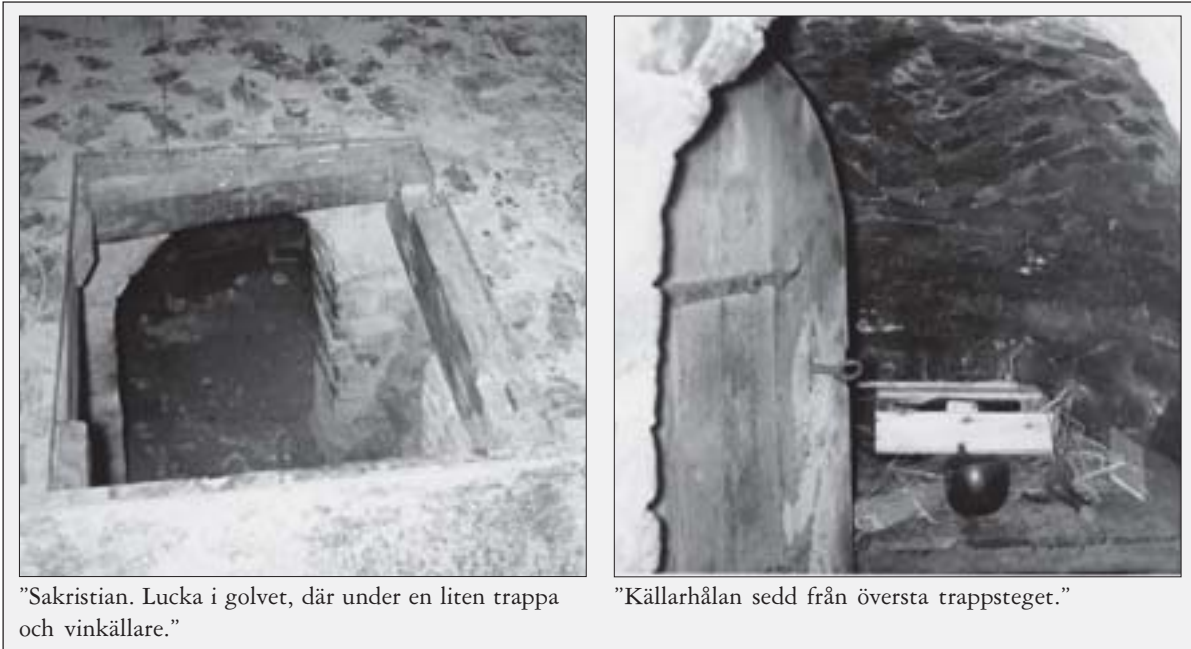
Bakgrund

Västerhaninge kyrka har under åren 2002 till 2004 genomgått en omfattande ut- och invändig restaurering. I samband med restaureringen önskade Västerhaninge-Muskö församling åter öppna en igenlagd källare belägen under sakristians golv.

Källaren lades igen i samband med en kyrkorestaurering åren 1965–1966. Mycket lite är känt om källarens utseende och ursprungliga funktion. I Eyvind Unnerbäck's rapport över arkeologiska observationer i samband med restaureringen nämns inget

om igenläggandet av en källare under sakristian (Rapport ATA 473/66). I församlingens arkiv förvaras dock ett antal fotografier tagna av Västerhaninge byggnadsnämnd i samband med restaureringen. Två av fotografierna visar nedgången till källaren innan denna lades igen. I tillhörande bildtexter benämns källaren "vinkällare" respektive "källarhåla" (Se fig 3).

Västerhaninge-Muskö församling ansökte i juni 2004 om länsstyrelsens tillstånd att göra en undersökning av nämnda källare. I Länsstyrelsens beslut, daterat 5 juli 2004, lämnas tillstånd till undersökningen under förutsättning att arbetet sker under antikvarisk kon-

"Sakristian. Lucka i golvet, där under en liten trappa och vinkällare."

"Källarhålan sedd från översta trappsteget."

Fig 3. Fotografierna av källaren är tagna av Västerhaninge byggnadsnämnd 1965-66. Benämningen "vinkällare och "källarhåla" hör till denna dokumentation.

troll av byggnadsarkeolog (Dnr: 433-04-44575). Stockholms läns museum fick i uppdrag att utföra dokumentation och antikvarisk kontroll. Västerhaninge-Muskö församling bekostade uppdraget.

Kort historik kring kyrkan

Västerhaninge kyrka anses allmänt ha sitt ursprung i medeltidens första hälft. Exakt när kyrkan byggdes är inte känt, men 1200-talet har föreslagits som en sannolik byggnadstid (Schnell 1969:4f). Några indikationer på att stenkyrkan haft en föregångare i trä har inte observerats i samband med restaureringar och grävarbeten. Vid restaureringen 1965-1966 påträffades däremot grundmurar under kyrkans golv, vilka tolkades som spår efter ett äldre och smalare kor. Korets exakta utformning kunde inte fastställas, men det ansågs som sannolikt att koret saknat absid och istället haft en rak avslutning åt öster (Rapport ATA 473/66). Tornets östvägg vilar på långhusets västgavel och tolkas som ursprungligt, d.v.s. jämn gammalt med långhuset (Alm 1946:6 & Boethius 1980:89).

Förutom det ombyggda koret har kyrkan undergått ytterligare ett antal förändringar redan under medeltiden. Sakristian norr om koret anses ha uppförts någon gång under medeltidens andra hälft, och det sedan länge försvunna vapenhuset i söder har givits en liknande datering (Schnell 1969:3 & Vårdplan för Västerhaninge kyrka 2002:5). Stjärnvalven som byggts över långhuset har av Alm (1946:8) tidsbestämts till början av 1500-talet, medan Boethius (1980:89) påpekat att valven kan ha uppförts redan under 1400-talets andra hälft.

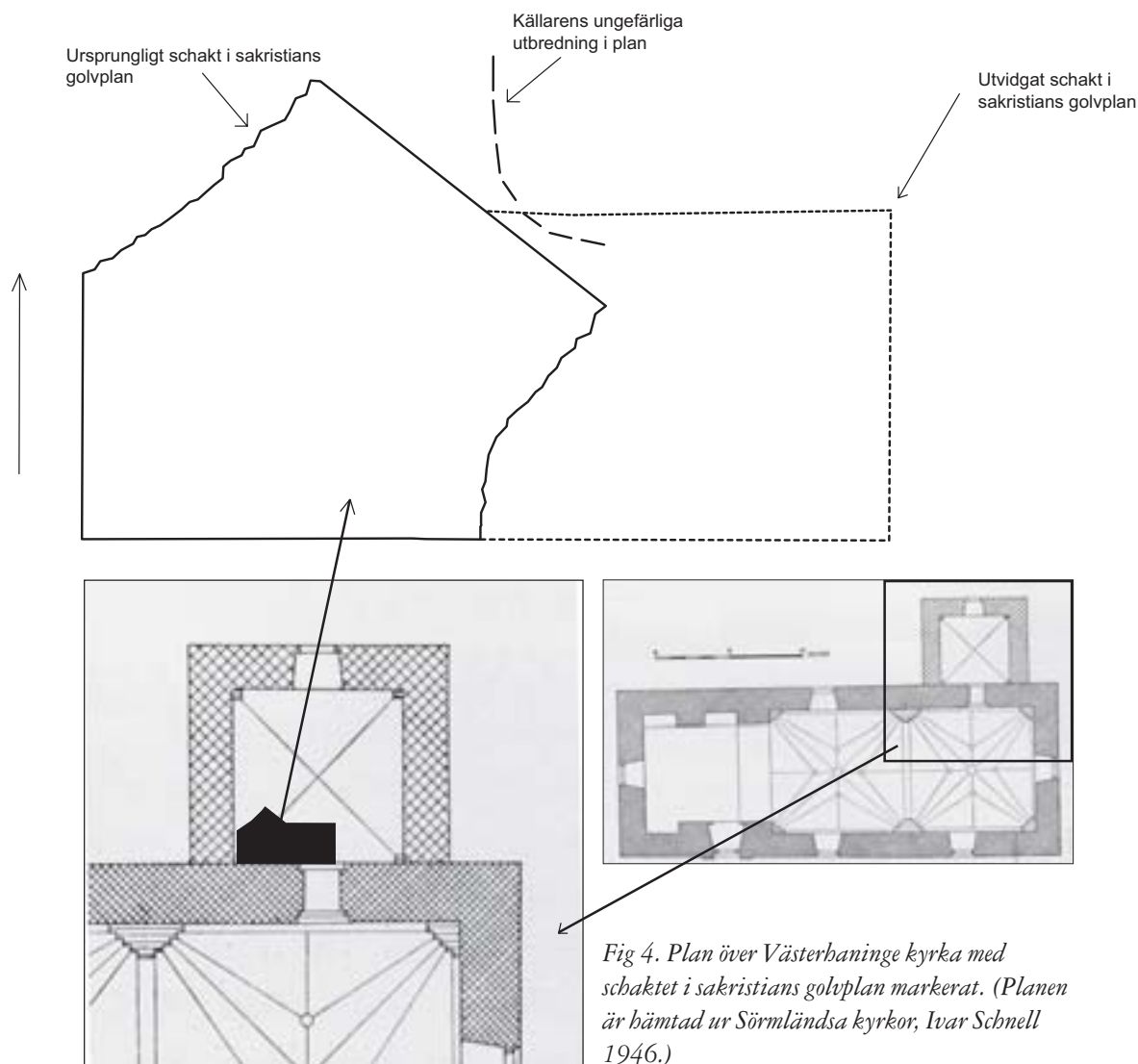
I samband med en brand år 1831 drabbades Västerhaninge kyrka av omfattande förstörelse. De nyss nämnda stjärnvalven skadades svårt men återuppbyggdes i den gamla stilen. Efter branden revs även det medeltida vapenhuset och kyrkans sydportal flyttades något åt väster till tornets bottenvåning (Schnell 1969:8). Det mesta av kyrkans inredning förstördes vid branden och det var endast sakristians inre som helt undgick skador (Schnell 1969:12).

Målsättning och metod

Syftet med läns museets uppdrag var att som antikvarisk kontrollant närvara vid öppnandet av källaren under sakristian, samt att dokumentera frilagda grundmurar, eventuella gravsättningar och synliga lagerföljder i det redan grävda schaktet. Då arbetet med att öppna källarnedgången inte kom att fullföljas, övergick den antikvariska kontrollen avslutningsvis i en dokumentation av källartrappan tillhöriga lösa tegelstenar. Det sistnämnda i syfte att underlätta en eventuell framtida rekonstruktion av källartrappan.

Inledningsvis gjordes en översiktlig arkivgenomgång i syfte att nå ytterligare kunskap om källarens konstruktion och ursprungliga funktion. Förutom Stockholms läns museums arkiv genomfördes Antikvarisk-Topografiska Arkivet (ATA) samt Stockholms Stadsarkiv (SSA).

I fält mättes synliga delar av koret och sakristians grundmurar manuellt samt ritades i skala 1:20 på millimeterpapper. I samma skala upprättades också planritningar över det

upptagna schaktet i golv- och bottennivå. Över den skelettnedgrävning som påträffades i schaktets västra del upprättades en planritning i skala 1:5. Samtliga ritningar digitaliserades i samband med rapportarbetet.

Efter att den övre delen av källartrappan kollapsat gjordes ett försök att med hjälp av planritningar (skala 1:20) och fotografier dokumentera hur samtliga tegelstenar låg efter raset. De tegelstenar som kunde knytas till ett visst trappsteg döptes med en bokstav för trappsteget (A för översta trappsteget o.s.v.) och en siffra för dess position i trappsteget (1 längst västerut o.s.v.). De tegelstenar som inte kunde knytas till ett visst trappsteg eller position fick bokstaven X. Tegelstenarna dokumenterades i fyra nivåer (se bilaga 3.)

Det bör påpekas att de planritningar som upprättades i det sistnämnda sammanhanget inte är lika exakta som övriga ritningar och detta av två skäl: Dels uppstod en viss perspektivförskjutning då ritningar över schaktets botten av utrymmesskäl upprättades från schaktkanten, dels låg de nedrasade tegelstenarna i något som i det närmaste kan beskrivas som en "sandhög" och stenar synliga på samma ritning ligger därför ej på exakt samma nivå i höjd.

Resultat

Det schakt som tagits upp av församlingens personal hade oregelbunden form och en ursprunglig utbredning i sakristians golvplan om som mest 1,6 m (Ö-V) gånger 1,4 m (N-S). Även i bottenplan var schaktet oregelbundet med en utbredning om som mest 1,8 m (Ö-V) gånger 1,65 m (N-S). Djupet var omkring 1,2 m till 1,4 m under golvnivå.

Fyllningen i schaktet förefaller genomgående ha utgjorts av en fin, ljus gul till gulbrun sand. I de rester av fyllningen som fanns kvar i schaktbotten observerades enstaka träflisor och kalkbruksklumpar, samt en ganska stor mängd omrörda skelettdelar. Det mesta av skelettmaterialet bestod av mindre och fragmenterade delar. Löst liggande i schaktet observerades även två nästan kompletta människokranier och ett lårben, samtliga av storleken att döma härrörande från vuxna individer. Allt skelettmaterial återbegravdes efter undersökningen på ungefär samma plats som det omhändertagits.

I schaktets N-V hörn, under betonggolvet och väster om källaren, konstaterades en större (ca 1,0 x 0,7 x 0,7 m) jordfast sten. Omedelbart öster om stenen observerades ett kort profilutsnitt som föreföll ostört av sentida aktiviteter. Utsnittet som inte var bredare än ca 0,3 m bestod till större delen av orörd, ljusgul till ljus gulbrun sand. Högst upp mot betonggolvet konstaterades dock ett 0,02 till 0,06 m tjockt lager bestående kalkbruk, kalkbruksklumpar samt enstaka tegel- och träflisor.

Grundmurar

Koret och sakristians grundmurar visade sig vara kallmurade av gråsten i storleken 0,05 till 1,0 meter. Fyllningen mellan stenarna bestod av en lös, ljus gulbrun sand med inslag av kalkbruksklumpar. För att inte riskera att någon grundsten skulle lossna rensades grundmurarna mycket försiktigt. De båda grundmurarnas stenar låg inte i förband, och skarven mellan korets och sakristians grundmurar kan närmast beskrivas som en stötfog. Grundmurarnas stenar upplevdes inte som särskilt noggrant lagda eller tätt sammanpackade.

Korets grundmur nådde drygt 1,4 meter under sakristians golvnivå. Grundmuren var åt norr omkring 0,25 meter bredare än den ovanpå stående kormuren. Förutom oberarbetad gråsten i storleken 0,05 till 1,0 meter observerades enstaka tegelstensfragment högt upp i övergången grundmur/dagemur. I sanden mellan stenarna observerades förutom kalkbruksklumpar en del skelettfragment samt en järnspik, den sistnämnda förmodligen härrörande från en kistbegravning.

Sakristians grundmur nådde ca 1,2 meter under golvnivå och var lika bred som den ovanpå stående dagermuren. Grundmuren bestod uteslutande av obearbetad gråsten i storleken 0,05 till 0,5 meter. I sanden mellan stenarna observerades enstaka kalkbruksklumpar.

Skelettredgrävning

I schaktets sydvästra hörn, knappt 0,4 m norr om korets grundmur och 1,2 m under sakristians golv, påträffades vid rensning i botten av schaktet en kistnedgrävning med ett

barnskelett liggande "in situ". Skelettets överkropp var relativt väl bevarad, medan dess nedre del grävts bort – troligen i samband med att det här aktuella schaktet togs upp. Skelettets kranium stack in under sakristians västra grundmur och endast underkäken samt några av överkåkens tänder var synliga. Kistnedgrävningen kunde till följd av placeringen under grundmuren bestämmas som äldre än sakristian och tolkades i fält som en tidig- eller möjligen högmedeltida begravning. Som sig bör var skelettet orienterat i östvästlig riktning med huvudet i väster. Någon osteologisk bedömning gjordes ej på plats, men skelettet antas utifrån fotografier av bl.a. tandstatus preliminärt härröra från en individ i 8 – 10-årsåldern (muntlig uppgift från osteolog Margareta Boije).

Skelettet omgavs av en ca 0,25 meter bred mörkfärgning, vilken tolkas som spår efter nedgrävningen för en till största delen förmultnad träkista. Omedelbart söder om skelettets högra överarmsben konstaterades en rak linje med fragmentariska trärester, representerande kistans södra vägg. Enstaka trärester framkom också på den vänstra sidan av skelettets bröstorg. Med ledning av mörkfärgning, samt bevarade trärester kan kistan konstateras ha varit endast omkring 0,23 meter bred, vilket är obetydligt bredare än avståndet mellan skelettets axlar. Kistan har att döma av mörkfärgning och trärester haft en rektangulär utformning. Några kistspikar påträffades ej.

Eftersom skelettet var avgrävt i "midjehöjd" kunde dess armställning inte fastställas med säkerhet. Skelettets underarmar bör dock ha vilat längs med kroppen, d.v.s den ställning som vanligen benämns armställning A. Skelettdelar från vänster underarm saknades helt, medan det som var kvar av höger underarmsben snarast pekade något ut från kroppen. Vid förmultning tenderar underarmar och underben vrida sig ut från kroppen om utrymmet medger, något som kan förklara underarmsbenets position. På begäran av församlingen sändes ett träprov från kistan på ¹⁴C-datering (mer om detta i kap. Tolkning och diskussion).

Under korets djupast liggande grundstenar observerades revben och ryggkotor från ytterligare en gravsättning. Skelettet (rygggraden) låg i östvästlig riktning på ett djup om ca 1,5 meter under golvnivå. Gravsättningen framrensades ej och kvarligger i ostört läge.

Fig 5. Skelettet med skallen under sakristians grundmur. Foto Anders Jonsson.

Källare

I samband med att det aktuella schaktet tagits upp hade nedgången till källaren samt delar av källarens murverk åt sydväst frilagts. Källaren gav från utsidan intryck av att vara tunnvalvd och det kunde konstateras att synliga delar av murverket uppförts av tegel i storleken ca 28x13x8 cm. Åtminstone delar av källaren var murad i oregelbundet förband. Då det frilagda murverket främst representerade utsidan av det förmodade tunnvalvet, kan inte användandet av mer regelbundet förband längre ner i källarens väggar utslutas. I övergången mellan källare och källarnedgång observerades i murverket även användandet av enstaka skarpkantad gråsten.

Källarnedgången med trappan var endast bevarad till en del. Sett från schaktet (d.v.s. från väster) kunde sex av nedgångens trappsteg iakttas. De nedre trappstegen doldes av ett stort stenblock som tryckts in i nedgången, medan de tre till fyra översta trappstegen saknades. Källarnedgången bör ha haft en stödmur även åt väster, men denna har troligtvis, tillsammans med de översta trappstegen, raserats i samband med att källaren lades igen 1965-66.

För att möjliggöra det fortsatta arbetet med att öppna källaren var det nödvändigt att såga bort ytterligare en bit av sakristians betonggolv. Delar av golvet nådde långt ut över schaktet, och i syfte att hålla kostnaderna nere för församlingen togs beslutet att antikvarisk kontrollant skulle tillkallas först då den betong som inte hade kontakt med källarens murverk sågats bort. En konstruktör hade konsulterats för att bedöma källarens hållfasthet och vissa försiktighetsåtgärder vidtogs inför arbetet.

Trots vidtagna försiktighetsåtgärder inträffade ett ras i trappans övre del i samband med att bitar av betonggolvet sågades bort. Exakt vad som gick fel är okänt, men troligtvis har en bit av betonggolvet som stod i kontakt med källarens murverk kommit att brytas loss. Ingreppet resulterade i att källarnedgångens fem översta trappsteg kollapsade och föll ned i underliggande sand.

I syfte att underlätta en eventuell framtida rekonstruktion gjordes ett försök att dokumentera den raserade delen av källartrappan. Tegelstenarna ritades i plan och fotograferades i fyra nivåer innan de flyttades. De tegelstenar som kunde knytas till ett visst trappsteg döptes med en bokstav representerande trappsteget och en siffra representerande dess position i trappsteget. Tegelsten A1 har varit placerad längst till vänster i det översta trappsteget o.s.v. Tegelstenar som inte kunde knytas till ett särskilt trappsteg döptes till X1, X2 o.s.v. (se bilaga 3). Samtliga tegelstenar märktes med respektive bokstav och siffra innan de lades tillbaka i schaktet.

Fig 6. Källartrappan före raset, från väster. Foto Anders Jonsson.

Diskussion och tolkning

Frågan om koret och sakristians eventuella samtidighet har inte kunnat avgöras med säkerhet. Det kan konstateras att de båda byggnadsdelarnas grundmurar uppvisar vissa likheter i det att de båda är kallmurade av obearbetad natursten i mycket varierande storlek. Grundmurarna ligger dock inte i förband med varandra och korets grundmur har en något kraftigare konstruktion än sakristians dito.

I samband med grävarbeten hösten 2002 undersöktes grundmurarna i den östra vinkeln mellan kor och sakristia från utsidan. Här föreföll grundstenarna ”gå omlott” med varandra och det framkom inga indikationer på att sakristian skulle vara sekundärt tillbyggt till ett redan existerande kor (Andersson & Grönwall 2002:9ff).

Resultatet från de båda undersökningarna kan alltså uppfattas som något tvetydigt. Frågan om huruvida grundmurarna ligger i förband med varandra eller inte bör dock ges en något begränsad betydelse när byggnadsdelarnas eventuella samtidighet skall bedömas. Vikten av att lägga stenarna i två olika grundmurar i förband med varandra har knappast varit av central betydelse vid uppförandet av en byggnad. Det är också viktigt att betona att koret och sakristians grundmurar är kallmurade, och att de bitvis uppfattas som något glesa. Det kan inte uteslutas att man vid en eventuell tillbyggnation i möjligaste mån försökt kila in den nya grundmurens stenar mellan stenar i en redan existerande grundmur.

Det faktum att korets grundmur, åtminstone i det sydvästra hörnet, konstruerats något djupare och bredare än sakristians motsvarande grundmur, behöver inte ses som ett tecken på att byggnadsdelarna uppförts vid olika tidpunkter. En möjlig anledning till att grundmuren under koret fått en kraftigare utformning är helt enkelt att denna konstruerats för att bära upp en jämförelsevis hög och tung övermur (dagermur).

Det tyngsta argumentet *mot* byggnadsdelarnas eventuella samtidighet är det faktum att sakristians kryssvalv, mot korväggen, vilar på en murad sköldbåge. Valvet är i övrigt uppmurat direkt från sakristians väggar, något som tyder på att valvet är ursprungligt i byggnadsdelen. Närvaron av sköldbågen mot koret tolkas som att korväggen redan existerade då valvet slogs. För att ge stöd vid valvets infästning i korväggen har en sköldbåge konstruerats i samband med valvslagningen.

Gravsättningen som framkom i schaktets västra del tolkas redan utifrån dess läge under sakristians grundmur, som medeltida. Ett ¹⁴C-prov från kistan daterar gravsättningen till medeltidens första århundraden (se bilaga 1). Träslaget i kistan bestämdes som ek, med en egenålder av minst 30 år. En högre egenålder kan inte uteslutas, och resultatet av provet bör tolkas *tillsammans* med gravsättningens övriga kännetecken.

Redan gravens placering norr om kyrkan kan anses antyda en tidigmedeltida datering. Arkeologiska undersökningar av medeltida kyrkogårdar har visat att man - efter att under tidig medeltid begravt kvinnor norr om kyrkan och män söder om densamma sedan övergick till att begrava samtliga individer familjevis söder om kyrkan (Vretemark 1992:120ff).

Skelettets armställning tolkas som ytterligare en indikation på att gravsättningen härrör från tidig medeltid. Det har visat sig att de fyra vanligast förekommande armställningarna

i samband med medeltida begravningar (vanligen benämnda A, B, C och D) kan användas som dateringsinstrument. Med viss reservation för att det här aktuella skelettet skadats svårt i samband med grävarbete, kan det konstateras att individen har haft armar och händer vilande längs med sidorna - d.v.s. armställning A. Den nämnda armställningen är vanlig under medeltidens första århundraden, men förekommer knappast senare än 1200-talets första hälft (Redin 1976:179).

Så till frågan om källarens ursprungliga funktion och datering. Det kan först och främst konstateras att det inte rör sig om en särskilt stor källare. Tidigare har källaren antagits ha samma invändiga planmått som sakristian, d.v.s. knappt 5 x 5 meter (Vårdplan för Västerhaninge kyrka 2002:44). Det har nu visat sig att källaren ligger ca 1,3 m in från sakristians västra grundmur. Om man utgår från att källaren ligger någorlunda symmetriskt mitt i sakristian, bör den följaktligen inte vara mer än drygt 2 m bred. Dess längd bör inte överstiga 3,5 m - d.v.s. sakristians mått från norr till söder minus utrymme för källartrappan.

Ann Cathrine Bonnier beskriver i sin genomgång av Upplands kyrkor under perioden 1250-1350 två kyrkor med källare under sakristian. I båda fallen – Sånga och Häverö – antas källaren vara ursprunglig, d.v.s. medeltida (Bonnier 1987:56). Källaren under sakristian i Sånga genomgick i början av 1900-talet en kraftig omvandling, då ett pannrum inrättades och ett betongvalv göts (Tuulse 1956:308).

Ett geografiskt närliggande exempel på en sockenkyrka med källare under sakristian är Ösmo kyrka på Södertörn. Källaren i Ösmo är särskilt intressant då den både är daterad och kan knytas till en speciell funktion. Källaren skall ha uppförts år 1733 och fungerat som vinkällare (Ösmo kyrka, vård och underhållsplan 2002:11ff).

För källaren i Västerhaninge saknas både skriftliga källor och en muntlig tradition beträffande byggnadsdelens ursprungliga funktion och datering. Det kan dock konstateras att källaren i bildtexten till ett av fotografierna från 1965-66, benämns *vinkällare* (se fig 3). Detta tyder på att det så sent som i mitten på 1960-talet existerade någon sorts tradition kring källarens tidigare användningsområde.

Förutom sedvanliga funktioner har sakristian i Västerhaninge under 1600-talet även fungerat som bisättningsrum (Schnell 1969:6). Det är dock ytterst tveksamt om denna funktion på något sätt kan sättas i samband med närvaron av en källare under sakristians golv. Källanedgångens utformning gör det i alla fall mer eller mindre otänkbart att avlidna bisatts i källaren.

Källaren har i samband med den här aktuella undersökningen inte kunnat ges en närmare datering. Tegeltypen som använts vid uppförandet av källaren förekommer både under medeltiden och efter dess slut. De delar av källarens murverk som frilades var murade i oregelbundet förband. Tillvägagångssättet antyder en eftermedeltida datering, men allt för lite murverk frilades för att ge tyngd åt en dylik tidsbestämning. En funktionsbestämning och datering av källaren liknande den i närliggande Ösmo kyrka (se ovan), förefaller dock långt ifrån osannolik.

Referenser

- Alm, H. 1946. *Väster-Haninge kyrka*. Sörmländska kyrkor 6. (Schnell, I. Red.). Södermanlands hembygdsförbund. Eskilstuna.
- Andersson, L & Grönwall, R. *Västerhaninge kyrka. Antikvarisk kontroll i samband med markschaktning inför planerad restaurering av Västerhaninge kyrka, Västerhaninge socken, Haninge kommun, Södermanland*. Stockholms läns museum. Rapport 2003:4
- Boethius, U. 1980. *Vägvisare till kyrkorna i Stockholms län*. Stockholm.
- Bonnier, AC. 1987. *Kyrkorna berättar. Upplands Kyrkor 1250–1350*. Upplands fornminnesförenings tidskrift 51. Uppsala.
- Redin, L. 1976. *Lagmansbejdan. Ett gravfält som spegling av sociala strukturer i Skanör*. Acta Archaeologica Lundensia, series in 4, Nr 10. Lund.
- Schnell, I. 1969. *Västerhaninge kyrka*. Sörmländska kyrkor 84. Södermanlands hembygds- och museiförbund. Nyköping.
- Tuulse, A. 1957. *Sånga kyrka*. Särtryck ur Sveriges kyrkor: Uppland, bd VI, h 2, Färentuna härad, mellersta delen (77). Stockholm.
- Vretemark, M. 1992. *Den könssegregerade kyrkogården – ett utslag av Mariakult?* Medeltidsarkeologisk tidskrift, Nr 1-2, 1992. Lund.
- Vårdplan för Västerhaninge kyrka. 2002. Västerhaninge-Muskö församling. Arkitekt Stensson AB & M2 Mattsson & Mattsson AB. 2002-04-24.
- Ösmo kyrka, vård och underhållsplan. 2002. AIX. Stockholm.

Muntlig referens

Margareta Boije, Stockholms läns museum.

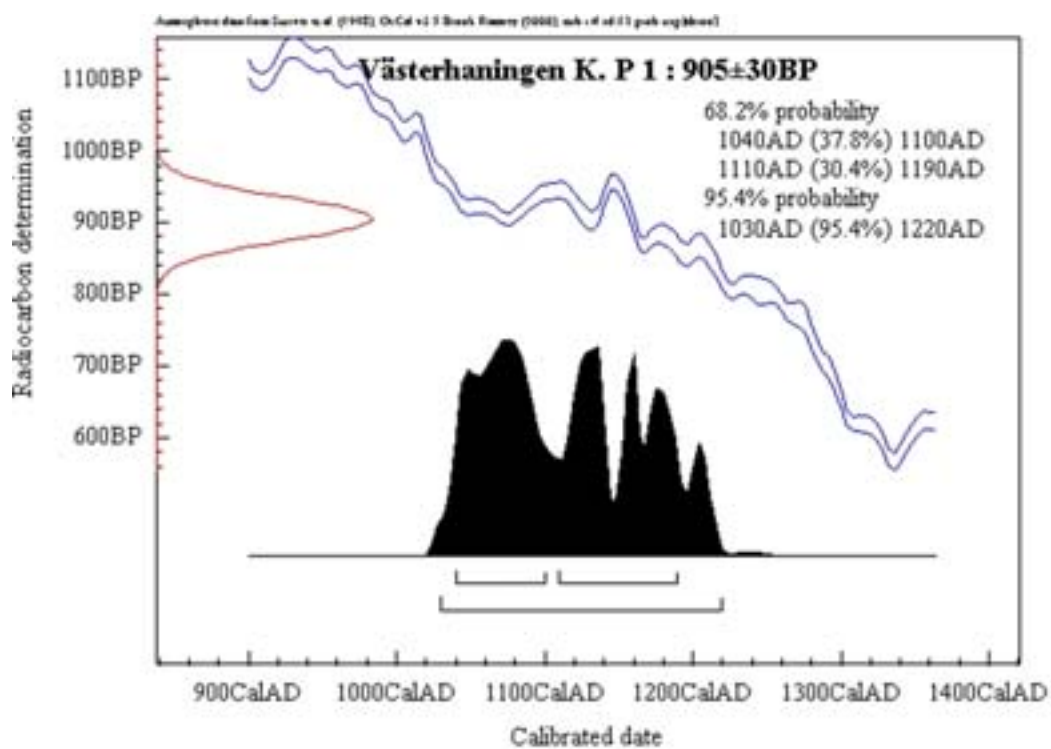
Andra källor

Antikvarisk Topografiska Arkivet

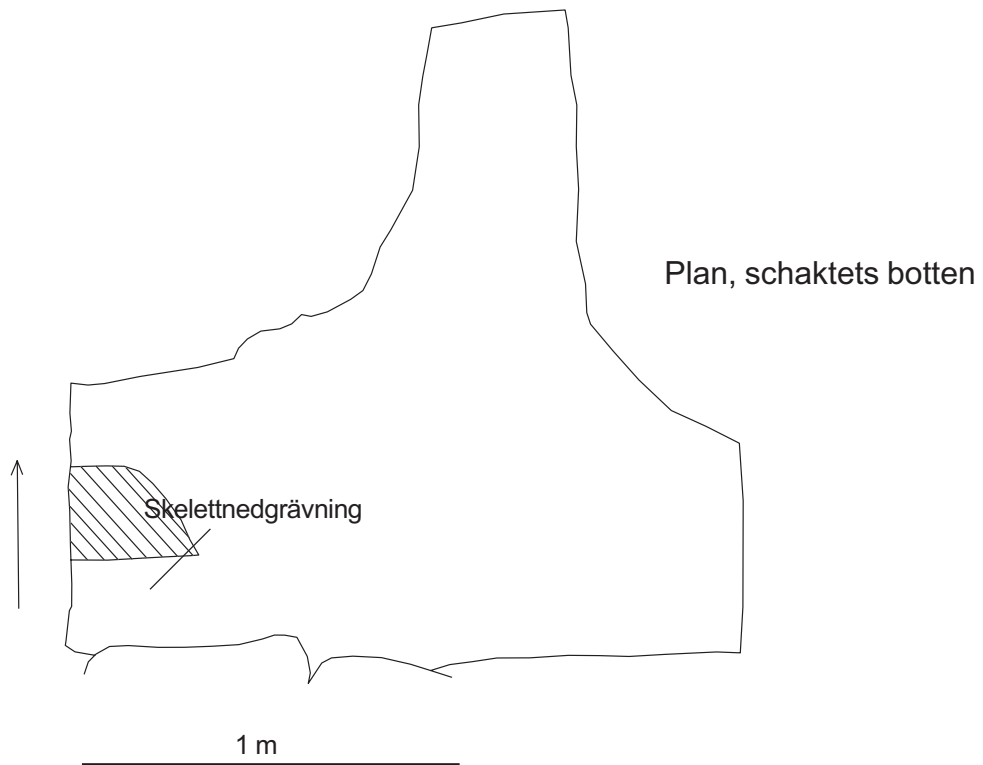
Tekniska och administrativa uppgifter

Stockholms läns museums dnr:	2004:132
Länsstyrelsens beslut nr:	433-04-44575
SSLM projektnr:	M53358
Undersökningsperiod:	september-oktober 2004
Ekonomiska kartans blad:	10I 1g Västerhaninge
Belägenhet:	X655783 Y163194
Koordinatsystem:	RT 38
Arkeologisk personal:	Anders Jonsson, medeltidsarkeolog
Kommun:	Haninge
Socken:	Västerhaninge
Arkivmaterial:	Förvaras på Stockholms läns museum

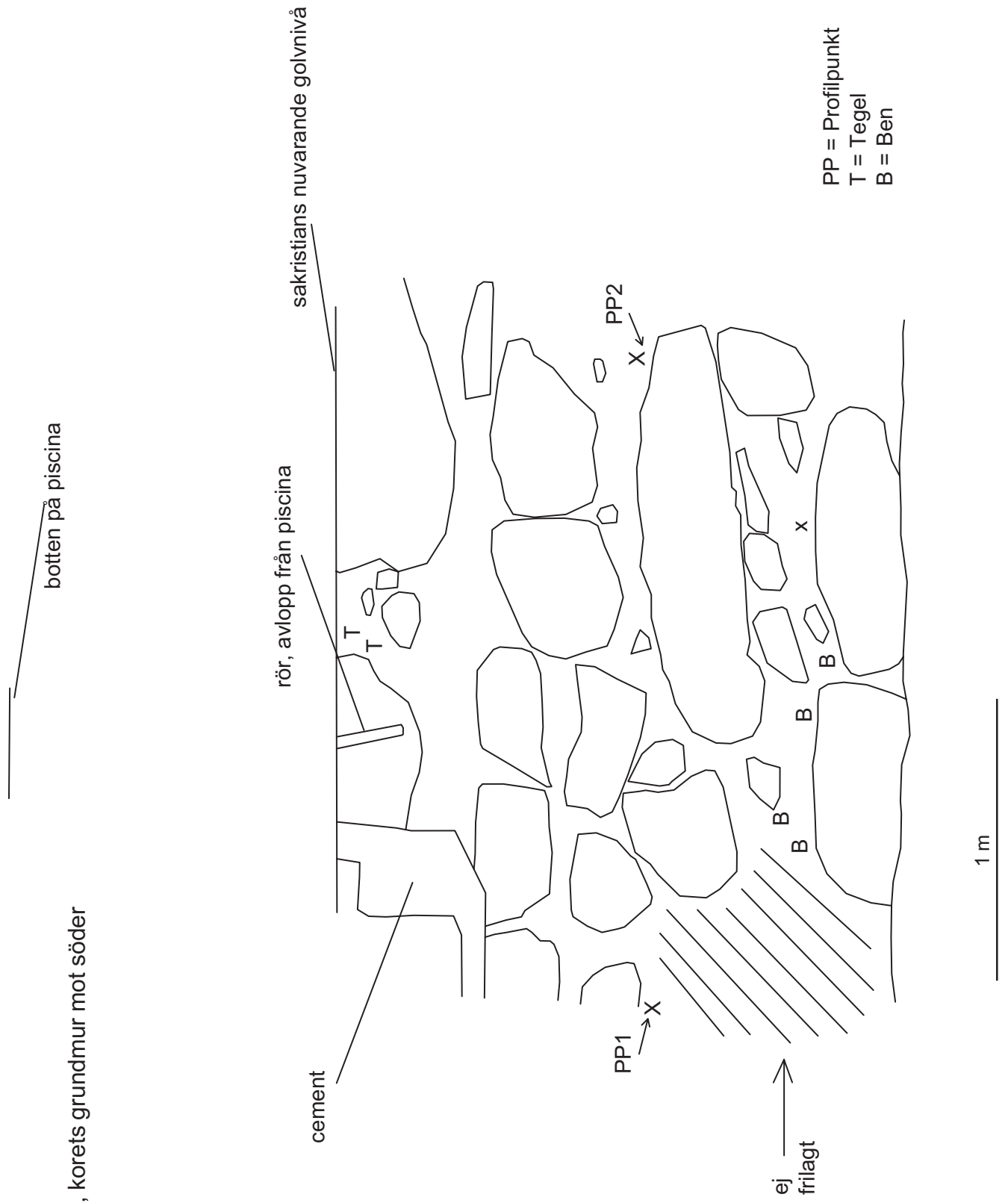
Bilaga 1. ¹⁴C-analys

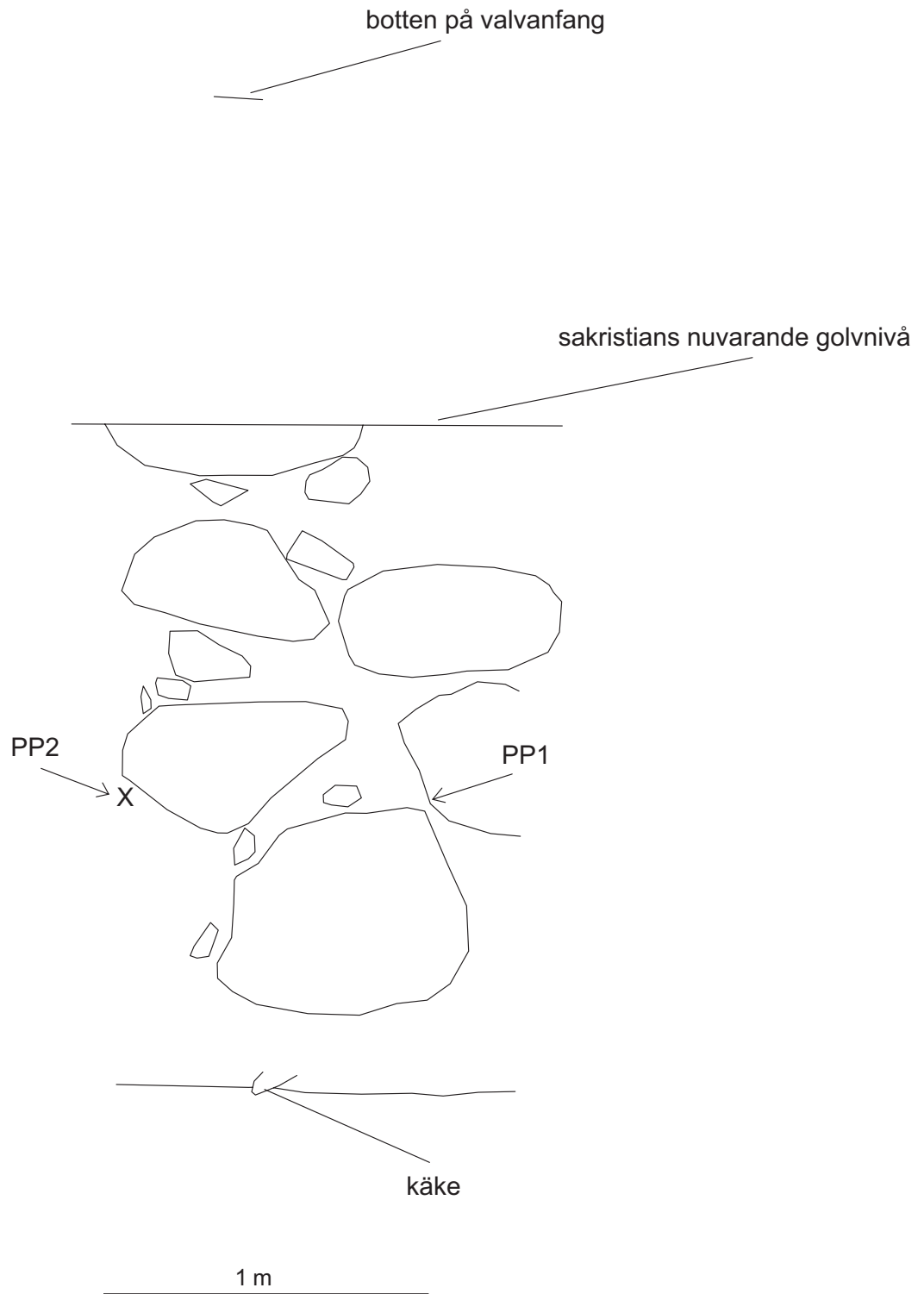
Bilaga 2. Planer och profiler

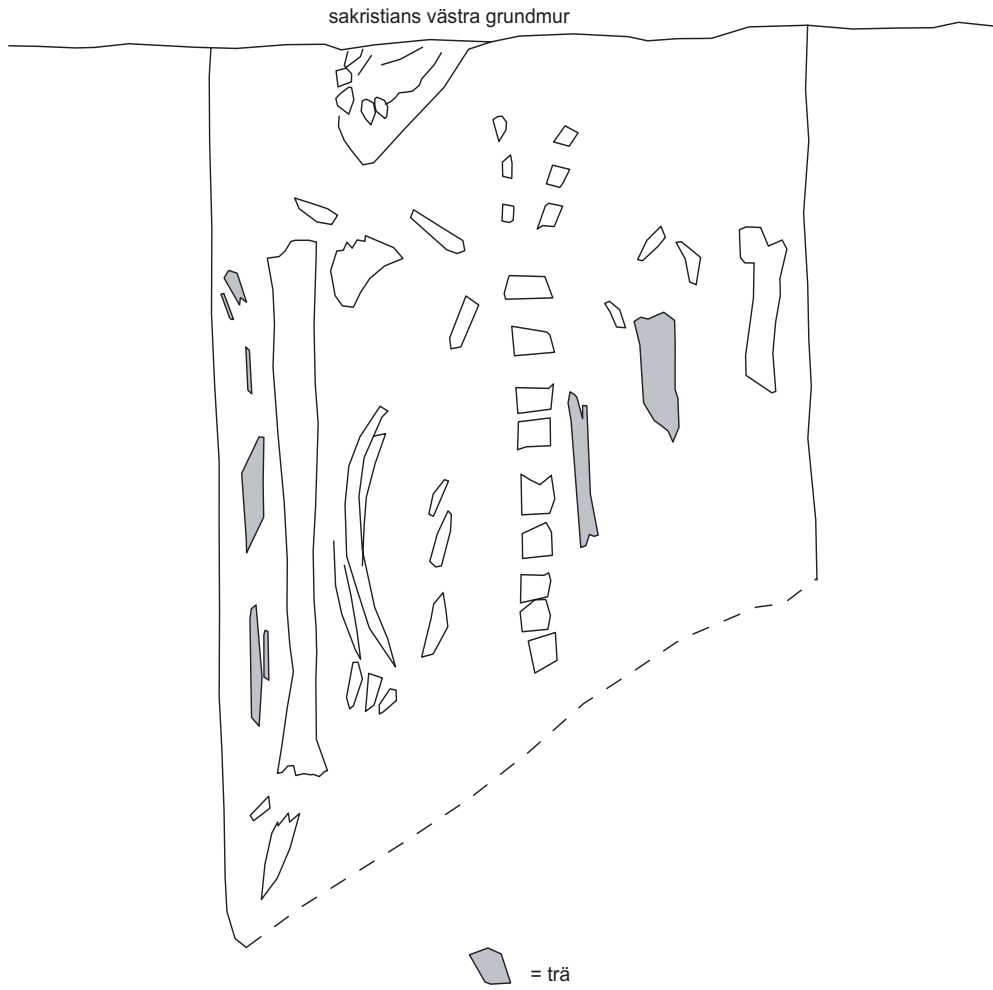
Sakristian, korets grundmur mot söder

Sakristians grundmur mot väst

Plan, skelett

20 cm

Bilaga 3. Tegel från den raserade trappan

Efter att den övre delen av källartrappan kollapsat gjordes ett försök att med hjälp av planritningar (skala 1:20) och fotografier dokumentera hur samtliga tegelstenar låg efter raset. De tegelstenar som kunde knytas till ett visst trappsteg döptes med en bokstav för trappsteget (A för översta trappsteget o.s.v.) och en siffra för dess position i trappsteget (1 längst västerut o.s.v.). De tegelstenar som inte kunde knytas till ett visst trappsteg eller position fick bokstaven X. Tegelstenarna dokumenterades i fyra nivåer.

